

G.DÁWLETOVA SHÍĠARMALARÍNDÁ QOLLANÍLGÁN ETNOGRAFIZMLER

N.Kuanishbaeva

Berdaq atındaġı QMU magistrantı.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15575211>

Annotatsiya. Ushbu maqolada turkologiyaning dolzarb mavzularidan biri, xususan, hozirgi qoraqalpoq tilshunosligidagi etnografizmlar muhokama qilinadi. Ayniqsa, bu yoʻnalishda chuqur va har tomonlama tadqiqot olib borish muhim ahamiyat kasb etadi. Maqolada qoraqalpoq adabiyotining yetuk vakili, shoira G. Davletova ijodida uchraydigan etnografizmlar uslubiy jihatdan tahlili amalga oshirilgan.

Tayanch soʻzlar: etnografizmlar, emotsional-ekspressiv maʼno.

Аннотация. В данной статье рассматривается одна из актуальных тем туркологии, в частности, этнографизмы современного каракалпакского языкознания. Особенно важно проводить глубокие и всесторонние исследования в этом направлении. В статье проведён стилистический анализ этнографизмов, встречающихся в творчестве выдающегося представителя каракалпакской литературы, поэтессы Г. Давлетовой.

Ключевые слова: этнографизмы, эмоционально-экспрессивное значение.

Abstract. This article discusses one of the relevant topics in Turkology, specifically the stylistic issues of ethnographies modern Karakalpak linguistics. It is particularly important to conduct in-depth and comprehensive research in this area. The article presents a stylistic analysis of ethnographies found in the works of a prominent representative of Karakalpak literature, poet G. Davletova.

Key words: ethnographies, emotional-expressive meaning.

Qaraqalpaq tilinde etnografiyalıq leksika birden payda qubılıs emes. Ol ásirler dawamında xalqımızdın dástúrlerin ózinde sińirip rawajlanıp, bayıp, ayırım jaǵdaylar da umıtılıp otıradı. Qaraqalpaq folklorlıq shıǵarmalar tilindegi etnografizmlerdi izertlew erte dáwirlerden baslanǵan. T.Izimbetov¹ Q.Ayimbetovlardın² miynetleri usı másele ni arnawlı izertlewge arnalǵan miynetleri dóretilgen.

Xalqımızdın tariyxın úyreniwde awızeki dóretpeleriniń tutqan ornı ayırıqsha. Sebebi xalıq turmısı menen baylanıslı awızeki dóretpeler dóretiledi. Olarda xalqımızdın turmıs tárizine baylanıslı quda túsiw, kelin túsiw, náresteniń tuwılıwı, súyinshi, kórimlik soraw (beriw), shashıw shashıw, besikke bólew, ólim menen baylanıslı etnografizmler óz sáwleleniwini tapqanlıǵın kóriwimizge boladı. Kórkem shıǵarmalardıń tilin de etnografizmler ayırıqsha xızmet atqaradı. G.Dáwletova shıǵarmaları tilinde olar jiyi qollanılǵan. Mısalı: *kelin túsiw* etnografizmin tómendegi mısalda kóriwimizge boladı:

Jaqsı niyet *kelin* kelse bir úyge,

Shapaq shashıp quyılǵanday nur úyge... (“Qara úy”) [1;94]

Jáne de qaraqalpaq xalqında tazadan túskén kelin ata-enesi, qaynaǵa-qayapa, qáyin-biykesh, abısınlardıń atın aytpaytuǵın dástúr de bar bolıp, bul sol adamlarǵa degen húrmet-

¹ Изимбетов Т. Дәстүрлер, үрп-әдетлер хәм турмыс. Нөкис. 1975.

² Айымбетов Қ. Халық даналығы. Нөкис. 1988.

saylasıq mánilerin bildiredi. Usı dástúrler shayıra G.Dáwletovanıń shıǵarmalarında da óz sáwleleniwın tapqan.

Atam – ákem, qayın enem – anam dep,
Qáynım erke, onı “*mirza balam*” dep,
Biykeshimdi “*Ayqız*” aqıl, danam dep,
Kewilge jol tapqan kúnlerim dep.

(“Meniń jańa túsken kúnlerim edi”) [3;44]

Biykeshlerge at qoyarsañ birimlep,
Mirzaǵańdı álpeshleyseń inim, - dep,

(“Shımıldıǵın - shıraǵın”) [1;101]

Quda túsiw dástúri túrkiy xalıqlarında júdá áyyemnen bar dástúr bolıp, ol haqqında folklorımızdaǵı dástanlarda jırlanǵan. Qarsı quda sózine qaraqalpaq tiliniń túsindirme sózliginde bılayınsha túsindirme berilgen: Qarsı quda – eki jaqtıń qız alıp, qız berisiwi³. G.Dáwletova shıǵarmaları tilinde de quda sózi arqalı jasalǵan etnografizmlerdi ushıratamız:

Názi *qudaǵayın* otır aman-saw,
Aqlıqlardan shawlıq súydi, kewli taw,
Qudań paqır taslap ketti kempirin,
Qaraspadı ájel degen naymıt jaw,
Oylasaq, kóz dóńgelener, *anajan*. (“Írazı bolıń, anajan”) poeması [1;116]

Xalqımızda tuwılǵan ul ballarǵa *aydar qoyıw* dástúri bar. Niyet etken waqtında onı kesip aydar toy beriw erte dáwirlerden berli saqlanıp kiyatır. Bul dástúr G.Dáwletovanıń tóemdegı qosıq qatarlarında berilgen:

...Shayırdıń mıń jıllıq qádirin kórdim,
Aydarı jelibirep juwırǵan jerde.

(“Tilewbergen – qádirdan tuwılǵan jerde”) [3;112]

Xalqımızda jası úlkenlerden *pátiya alıw*, *pátiya beriw* dástúri bar. Bir isti baslamastan burın yamasa uzaq jolǵa shıqqanda *pátiya* alıp shıqqan adamnıń jolı ashıladı degen isenim xalqımız arasında kóp dáwirlerden berli kiyatırǵanlıǵın qollanılǵanlıǵın biliwimizge boladı. Shayır dóretiwsılıgında bul dástúr bılayınsha bayanlanǵan:

Aq pátiya alıp Dúysenbay jiyen,
Nálden nárwan boldı ullı paytaxtta,
Ígbaldıń janǵanı áwmetiń seniń.
 (“Shaxsánem anaxanımızǵa arnaw”) [2;49]

Xosh alaman, mehir menen qaraǵan,

Aq pátiyań menen qanat qaǵaman... (“Háwjar-ay”) [1;140]

Sunday-aq, ótken ata-babalar ruwxına qol jayıp “Jayı jánnetten bolsın” dep *pátiya* etiw dástúri de bar. Bul dástúr G.Dáwletovanıń shıǵarmaları tilinde bılayınsha súwretlengen:

Men qasıńa jol ashılsa jetemen,
Sársenjanǵa bir *qol jayıp ótemen*...

³ Қарақалпақ тилинің түсиндирме сөзлиги” III том. Нөкис.Қарақалпақстан. 1988. 136-бет.

(“Mırzagúlge jubatıw”) [3;153]

Qaraqalpaq xalqında jańa tuwılǵan perzenttiń kindigin kesken hayal *kindik sheshe* dep aytıladı. Sol perzent úlkeygennen keyin sol hayaldı húrmetlep, ekinshi anası retinde kóredi.

Bunday dástúrler tilimizdiń leksikasında sózlerdiń bayıwına tásir etip etnografizmlerdi payda etedi. Shayıra bunday sózlerdi qollanıw arqalı shıǵarmadaǵı obrazdı sheberlik penen súwretlep bergeni:

Húrmetiń jayında, xalqıń súyedi,

Kópke “*kindik sheshe*” bolar iyeli...

(“Akusher-ginekolog Ulbosın Iyembergenovaǵa”) [2;18]

Xalqımız arasında úlgili shańaraqtan *murındıq ata-ana* saylap qoyıw dástúri tarqalǵan bolıp, olar jańa turmıs qurǵan jas jubaylarǵa úlgi bolıwı, kelispewshiliklerde durıs jol-joba kórsetiwi kerek. G.Dáwletovaniń shıǵarmalarında bul dástúr de tilge alınaǵan :

Murındıq ata-anası,

Elden saylap súygeni...

(“Besik shabıw dástúrinde”) [2;42]

Jáne de xalqımız arasında qońsı-qobalardıń jaqsı-jaman kúinde *qonıq kútiw* dástúri de bar bolıp, bul arqalı awızbirshilik, tatıwlıq jáne de bekkemleniwi haqqında shayıranıń qosıǵında keltirilgen:

Biri eki bolıp, keshe torıqtı,

Ózi qonaq sorap, *kúter qonıqtı*...

(“Qaylardan tabarsañ bunday xalıqtı?!”) [2;31]

Toy-jıyınlarda qáde beriw (qáde soraw, qáde alıw) keń tarqalǵan dástúr bolıp, usınday jaqsı kúnlerge jetkersin degen niyette onnan tatıwǵa hámme talasadı. Besik shabıw dástúrindegi “shabıw qáde” G.Dáwletovaniń tikkeley usı dástúrdi jırlaǵan tómendegi qosıǵında berilgen:

Qáde payın soratıp,

Házil, shuǵla taratıp,

Aǵasına qaratıp,

Atlar shawıp baratır. (“Besik shabıw dástúrinde”) [2;42]

Enshi – balası jeke shańaraq qurıp bólek shıqqanda, ata-anasınıń bólip beretuǵın mal-múlki, úlesi. Onıń túbiri maldıń qulaǵına salatuǵın belgi tańba degendi bildiretuǵın en túbiri. Bul sóz túrkiy tilleriniń kópshiliginde usı mániste ushırasadı⁴. Xalqımızdın arasında enshi beriw dástúri keń tarqalǵan. Joqarıda shayıranıń qálemine tiyisli qosıq qatarlarında enshi beriw dástúri saqıy, qolı ashıq obrazdı táriyiplewde sheberlik penen qollanılgan.

⁴ Үсенова Қ. Қарақалпақ тилинің этнографиялық лексикасы. Филология илимлери бойынша философия докторы (PhD) илимий дәрежесин алыў ушын усынылған диссертациясы. Нөкис. 2023. 51-бет

...Enshi ülestirgish ózindegidey,
Miyrimlilik bilsem meniń qanıma,
Sizden ótkenligin bildim, ákejan. (“Ákejan”) [2;35]

Qaraqalpaq dalasında,
Ústúrt saylar salasında,
Kókpar, ılaq oyın qurǵan,
Alpamıstıń áwladıman. (“Alpamıstıń áwladıman”) [2;43]

Bul qatarlar da bolsa xalqımızdın milliy oınları esaplangan *kókpar, ılaq oyın qurǵan* sıyaqlı etnografizmler qollanılǵan.

Juwmaqlap aytqanda, G.Dáwletovanıń shıǵarmaları tilinde jumsalǵan etnografizmlerdi úyreniw arqalı qaraqalpaq til bilimi tariyxı, sonday-aq leksiklogiya tarawları ushın bahalı maǵlıwmatlardı toplaǵan bolamız.

REFERENCES

1. Айымбетов Қ. Халық даналығы. Нөкіс. 1988.
2. Даулетмуратова З., Қарақалпақ тилинде туўысқанлық атамалары. Канд. диссер. Нөкіс. 2010.
3. Изимбетов Т. Дәстүрлер, үрп-әдетлер хәм турмыс. Нөкіс. 1975
4. Үсенова Қ. Қарақалпақ тилинің этнографиялық лексикасы. Филология илимлери бойынша философия докторы (PhD) илимий дәрежесин алыў ушын усынылған диссертациясы. Нөкіс. 2023. 51-бет
5. Қарақалпақ тилинің түсиндирме сөзлиги” III том. Нөкіс.Қарақалпақстан. 1988. 136-бет.

Kórkem ádebiyatlar:

6. Дәулетова Г. «Гүзги толғаныслар». –Нөкіс: «Қарақалпақстан», 2012.
7. Дәулетова Г. «Қәлбимдеги естелик». –Нөкіс: «Qaraqalpaqstan», 2017.
8. Дәулетова Г. «Гүлистан». –Ташкент: «Yangi Nashr Nashriyoti», 2020.